

Н. М. Сизоненко

м. Полтава

nataliia.syzonenko@pdaa.edu.ua

СОКРАТИВСЬКИЙ ДІАЛОГ У ПОВІСТІ ВАСИЛЯ ШЕВЧУКА «НАВЧИТЕЛЬ ІСТИНИ»: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ МОВЛЕННЕВОГО ЖАНРУ

Діалектичний метод Сократа одержав назву сократівський діалог (далі – СД), який у повісті В. Шевчука «Навчитель істини» [2] посідає особне місце як мовленнєвий жанр (далі – МЖ). Мета розвідки – проаналізувати на матеріалі повісті В. Шевчука «Навчитель істини» жанротвірні параметри СД, виокремити первинні мовленнєві акти (далі – МА) у структурі СД і з'ясувати принципи їхнього об'єднання.

До структури СД входять два вторинні МЖ – філософська бесіда та суперечка як її складова, а також первинні МЖ, які дорівнюють одному МА, – репрезентативи, ствердження, заперечення тощо (за класифікацією В. Богданова [1]). Жанрову модель СД у повісті аналізуємо відповідно до «паспорту МЖ» Т. Шмельової [3, 98].

У «Навчителі істини» репрезентовано СД у кількох макродіалогах. **Комунікативна мета СД** – діалогічний обмін між суб'єктами мовлення у формі питань і відповідей щодо філософського питання для оприявлення знання, пошуку істини.

Концепція адресанта–адресата. Конкретний мовець (Сократ) ініціює, розгортає і завершує філософську бесіду з конкретним адресатом, контролює і спрямовує її хід до пошуку істини за допомогою діалектичного методу ведення бесіди. Адресант демонструє позицію компетентного, ерудованого мовця, учителя, що ховається під маскою «незнання». Адресат приймає «правила гри» запропонованого мовцем спілкування на філософські теми, виступає або в ролі учня (Критій, Алквіад), або рівного партнера по спілкуванню, що має певний соціальний статус (Критій – тиран, правитель; Евфідем – політик, майбутній стратег; Арістофан – поет; Феодон, Аніт – ремісники).

Подійний зміст. Уведення СД в сюжетну канву повісті зумовлене фабульною ситуацією: потерпаючи від холоду й нестачі їжі під час війни з афінянами, Сократ ініціює бесіду з учнями Алквіадам і Критієм *«про роль помірності та невибагливості в житті людини [2, 13]»*; під час облоги потідеян, яких прагли Афіни скорити мечем, Сократ спонукає до діалогу Алквіада та Критія про сенс дружби [2, 18–19]; заборона навчати мистецтву слова провокує Сократа на діалог із Критієм-тираном щодо сутності заборони – мистецтво слова *«допомагає мовити правильно чи, навпаки, неправильно? [2, 48]»*; після оголошення оракулом Сократа наймудрішим у світі, він вирішує підтвердити чи спростувати цю думку, випробовуючи на мудрість політиків, поетів, ремісників.

У повісті представлено дві сюжетно-композиційні моделі СД. Перша модель реалізує комунікативну інтенцію мовця навчити адресата діалектичному методу пошуку істини. Структурні елементи цієї моделі такі: ініціювання Сократом предмету розмови → виявлення суперечності у поглядах адресата → пошук істини логічними методами → узагальнення й виформування логічного визначення поняття. Друга модель реалізує намір адресанта *«визначити, де мудрість, де глупота [2, 56]»* у такий спосіб: ініціювання Сократом предмету розмови → виявлення суперечності у поглядах адресата → заперечення, спростування уявлень співрозмовника про предмет обговорення → визнання співрозмовником свого незнання → висновок про те, у чому полягає мудрість, хто є мудрим/немудрим.

Комунікативне минуле та комунікативне майбутнє. Ініціація філософського діалогічного дискурсу належить адресантові у формі МА квеситиву, наприклад: *«... ти, мабуть, прагнеш стати не будь-яким правителем, а справедливим? [2, 55]»*. МА квеситиву

вживаний у невластивій для нього функції – не для запиту нової інформації, з якою, очевидно, Сократ-філософ обізнаний, а для спонукання адресата до філософської бесіди.

Мікроподія «пошук істини логічними методами» вибудований за схемою «ініціальний мовленнєвий хід у формі питання – реактивний хід у формі відповіді». Ініціальний хід складається з двох кроків – МА згоди і квеситиву: «*Чудово, – сказав Сократ. А як нам бути з обманом, куди його поставити?* [2, 56]». Реактивний хід виражений МА згоди, репрезентативу, рішення, констативу, заперечення. Адресантові належить і декларування часткових результатів пошуку істини у формі МА квеситиву, який транспонується в МА констативу («*Отже, усе, що ми раніше поставили в графу несправедливості, тепер повинні поставити і до графи, де справедливість? – спитав Сократ лукаво [2, 57]*»), або МА репрезентативу (висловлювання-сентенція та аргумент): «*Отже, смачне не те, що вишукане і дороге, а що їси зі смаком. У порівнянні з найкращою стравою сухар тим ліпший і ... благородніший, – додав навмисне не той епітет, – що він завжди доступніший [2, 14]*»).

Ад'яцентну пару діалогічного дискурсу МЖ суперечки утворюють ініціальний хід адресата у формі МА ствердження, імпліцитного або експліцитного заперечення та реактивний хід адресанта у формі МА заперечення, спростування, констативу, репрезентативу, звинувачення.

Мікроподія «визнання співрозмовником свого незнання» на синтаксичному рівні оформлюється незакінченими та окличними реченнями, що засвідчують розгубленість і роздратованість адресата, а на комунікативному – МА згоди і припущення («*Виходить, так... – розвів руками Евфідем. І спохватився: – Я думав, що всі твої запитання стосовні тільки друзів!* [2, 57]»), дозволу та несхвалення («*Став куди хочеш ... – махнув рукою Евфідем. – Якась мана... [2, 57]*»), звинувачення («*Не мудрості прийшов ти шукати в нас, а насміхатися!* [2, 65]»).

Узагальнення й виформування логічного визначення поняття подається у формі МА репрезентативу, розгорнутого висловлювання-сентенції («*... Несправедливість, підступність, лжа роз'єднують не менш, як війни й чвари. Дружба, здобута хитрістю або мечем і підтримувана в такий же спосіб, є ефемерна, видима, мов шкаралупа яйця, скажімо, беркута, в якій таїться могутній, хижий і вільний птах [2, 19]*»), натомість висновок про те, у чому полягає мудрість, хто є мудрим/немудрим, виражений МА констативу і ствердження («*Тепер я переконався, що за цього вітію я розумніший, – всміхнувся на те Сократ. – Я, як і він, не знаю нічого толком. І тут ми рівні. А розумніший, мудріший я від нього тим, що признаю свою немудрість, а він же – ні [2, 58]*»).

Отже, у повісті В. Шевчука СД вписується в рамки канону МЖ, проте реалізує дві сюжетно-композиційні моделі СД – процес пошуку (адресат – учні) та процес випробування істини (адресат – політики, поети, ремісники, носії певних ідей). Домінантною для СД є сполучення ініціального комунікативного ходу у формі питання та реактивного комунікативного ходу у формі відповіді. Мікроподії кожної із сюжетно-композиційних моделей СД мають власні комунікативно-прагматичні особливості. Перспективним видається дослідження комунікативних стратегій і тактик СД, реалізованих у повісті В. Шевчука.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты : [учебное пособие] / В. В. Богданов. – Л. : ЛГУ, 1990. – 88 с.
2. Шевчук В. А. Навчитель істини : [повість] / Василь Шевчук // Під вічним небом : [повісті] / Василь Шевчук. – К. : Молодь, 1985. – С. 3–68.
3. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов: Колледж, 1997. – С. 88–98.